

فصلنامه پژوهشنامه نسخه‌شناسی متون نظم و نثر فارسی

سال چهارم، شماره یازدهم، بهار ۱۳۹۸

ضرورت تصحیح دوباره رساله القدس و غلطات السالکین روزبهان بقلی^۱

دکتر غلامرضا خوش اقبال^۲

دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز

دکتر محمدیوسف نیری^۳

استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز

چکیده

تصحیح متون کهن، تحشیه و تعلیق، هم تقویت‌کننده میراث فرهنگی و مفاخر ادبی و عرفانی یک کشور است و هم اطلاعاتی وسیع در باب اندیشه و ساختارهای فکری و زبانی متفکران گذشته به دست داده و دانسته‌های بشر کنونی را می‌افزاید. تصحیح نسخه هم پژوهشی اصیل است که نیاز بزرگان علم و معرفت بوده و همه دانشمندان بدان تأکید دارند. در حوزه متون عرفانی اسلامی، رساله القدس و غلطات السالکین روزبهان بقلی از جمله آثاری است که کمتر به آن‌ها پرداخته شده است. این رساله‌ها در سال ۱۳۵۱ توسط محمدجواد نوربخش بر اساس نسخه‌هایی که در کتابخانه خانقاه نعمت‌اللهی در کنار داشتند، تصحیح و به چاپ رسیده است؛ اما به دلیل مشکلات فراوان تصحیح مانند غلط‌های املائی که بدان پرداخته نشده، دقت در ضبط دقیق‌ترین مفهوم، نداشتن تعلیقات و... خوانش متن و

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۱/۲۸

۱ تاریخ وصول: ۹۷/۸/۶

^۲ paakdelaan@gmail.com

^۳ m.nayyeri110@yahoo.com

درک آن دشوار است. با جست‌وجوی فراوان و یافتن نسخه‌ای متأخرتر با گذشت سال‌ها و تصحیح مجدد تلاش شده است تا در رفع کاستی‌هایی که در تصحیح قبل وجود داشت، پژوهشی مجدد انجام شود. در این پژوهش تلاش شده است لزوم تصحیح دوباره این دو رساله از روزبهان بقلی مورد بررسی قرار گیرد تا هم به تصحیحی منقح‌تر دست یابیم و هم رمزها و اسرار درونی این عارف بزرگ فارس را با شناخت بیشتر این دو اثر اصیل او درک کنیم. دیگر اینکه با افزودن تعلیقات و شرح دشواری‌ها به تصحیح پیراسته‌تر و شایسته‌تر این دو اثر از روزبهان برای زمان کنونی دست یابیم.

واژه‌های کلیدی

روزبهان، رساله القدر، غلطات السالکین، نسخه خطی، تصحیح.

۱. مقدمه

شرح زندگانی روزبهان بقلی در شماری از تذکره‌ها به شیوه‌های گوناگون بیان شده است. معروف‌ترین آن‌ها شد *الازار ابوالقاسم جنید شیرازی* است که در سال ۷۹۱ نوشته شده است؛ اما شرح حال کامل‌تری از او به همت نبیره او شرف‌الدین ابراهیم (سال ۷۰۰ هجری قمری) تهیه شده که بیشتر برگرفته از *کشف الاسرار* خود شیخ است و با عنوان *تحفة العرفان* در دسترس است. روزبهان بقلی شیرازی در فسا قصبه‌ای از قصبات شیراز، به سال ۵۲۲هـ.ق به دنیا آمد. خود در کتاب *کشف الاسرار* خود می‌گوید: «اتفاق ولادت من در میان قومی بود که در غایت ضلالت و جهالت بودند و شغل ایشان همه تباهی و مناهی بود.» مؤلف *تحفة العرفان* از یکی از مصنفات روزبهان نقل می‌کند: «چون به سن بلوغ رسیدم، حُب طاعت و خلوت بر من غالب شد، قرآن یاد گرفتم و به تحصیل علوم مشغول شدم» (بقلی، ۱۳۸۳: ۸). پس از آن شوق و اشتیاق، مدت یک سال و نیم (به روایتی شش و نیم سال) در بیابان

سرگردان شد؛ سرانجام در ۲۵ سالگی نخستین مرشد خود، شیخ جمال‌الدین خلیلی فسایی را برگزید (همان: ۹). بعد از این زمان، شیخ از فسا به شیراز رفت و در رباط ابومحمد الجوزک اقامت گزید و به ریاضت‌های شاقه مشغول شد. از نوشته‌های نوه‌اش در *تحفة اهل العرفان* برمی‌آید که شیخ مدت هفت سال در کوه بموی شیراز مشغول ذکر و عبادت بوده است (ارنست، ۱۳۷۷: ۴۴). او سفرهایی هم داشته است. مؤلف *شد الازار* آن را این‌گونه بیان می‌کند که «روزبهان در ابتدای حال به عراق و کرمان و حجاز و شام سفر کرده است» (بقلی، ۱۳۸۳: ۹).

پس از آن به خدمت شیخ جاگیر گردی که در نزدیکی سامرا می‌زیست راه یافت؛ چندی نیز در خدمت شیخ سراج‌الدین محمد بن خلیفة بن عبدالسلام بن احمد بن سالبه و شیخ ابوبکر بن عمر بن محمد، معروف به بوکر به سر برد و از دست آنان خلعت و کسوت و ارشاد یافت. روزبهان به خدمت فقیه ارشدالدین ابوالحسن علی بن محمد بن علی نیریزی و امام فخرالدین مریم و صدرالدین ابوطاهر احمد بن محمد بن احمد بن ابراهیم سلفه اصفهانی رسید و به دریای حقیقت افتاد (بقلی، ۱۳۸۳: ۱۶). شیخ پنجاه سال در جامع عتیق به ارشاد مردم پرداخت و در نیمه محرم سال ۶۰۶ هجری در هشتادسالگی درگذشت و در همان رباط خویش در شیراز به خاک سپرده شد (همان: ۱۷).

اهمیت روزبهان بقلی به‌عنوان عارفی با اندیشه‌ای خاص، بر اهالی ادب و فرهنگ پوشیده نیست. درک و دریافت شخصیت او مستلزم آگاهی بیشتر محققان و پژوهشگران از زندگی و مسیر عرفانی اوست. یکی از مهم‌ترین راه‌های آشنایی بیشتر با روزبهان بقلی، آثار وی است. تا امروز مجموعه‌هایی ارزشمند توسط اساتید و محققان ادب و عرفان ایران درباره روزبهان بقلی به چاپ رسیده اما به دلیل گمنام بودن برخی از آثار این عارف بزرگ و یا اختلاف نظرهایی که به دلیل اطلاعات اندک از آثار او وجود داشته است، شناخت را دشوار می‌نمایاند.

رسالة القدس و غلطات السالکین از جمله آثار فارسی روزبهان بقلی است. از میان

رساله‌های روزبهران که تعداد زیادی از آن‌ها به زبان عربی است، این دو رساله از اهمیت خاصی برخوردار است. *رساله القدس و غلطات السالکین* از جمله آثار صوفیانه‌ای است که مسیر باطنی و ظاهری سلوک را دنبال کرده و مراتب ویژه‌ای از راه‌های مهم طریقت را بیان می‌دارد. همان گونه که در *رساله القدس* هم بیان می‌کند، این علوم هر کدام مراتبی اصلی و فرعی دارد و جمع آن‌ها همان معرفت‌اندوزی است و خلاصه همه علم‌ها را معرفت می‌داند. با این همه می‌توان گفت درک و شرح علمی دوباره *رساله القدس و غلطات السالکین* با تفسیری درخور زمان امروز و بیان نشانه‌هایی که بتواند راه شناخت روزبهران را هموارتر کند، بر پژوهشگران پوشیده نخواهد بود.

۱-۱. پیشینه پژوهش

دو اثر *رساله القدس و غلطات السالکین* تا قبل از سال ۱۳۵۱ به صورت نسخه خطی بوده است. جواد نوربخش با اشتیاق و علاقه‌ای که در این باره داشته، بر اساس سه نسخه *رساله القدس* و یک نسخه *غلطات السالکین* موجود در کتابخانه خانقاه نعمت‌اللهی آن را به چاپ رسانیده است. با گذشت سال‌ها هنوز کار جدیدی در خصوص این دو اثر انجام نگرفته است. تصحیح دوباره این آثار با در دست داشتن نسخه‌های اصیل‌تر و متعددتر می‌تواند به اصالت متن و در نهایت اثری با ارزش‌تر کمک کند. از سویی جهان‌بینی و مکتب فکری هر عارف بزرگی مانند روزبهران با بررسی دقیق‌تر آثار آن‌ها میسر خواهد بود.

تا به حال این دو رساله فقط در دو زمان چاپ شده است. یکی غیرمستقل در حاشیه سبع‌الثمانی شیخ نجیب‌الدین رضای تبریزی در شیراز به سال ۱۳۴۲ قمری از ص ۳۴۴ تا ۳۹۲ چاپ و نوشته شده است (بقلی، ۱۳۸۳: ۷۶). دوم چاپی که به صورت مستقل محمدجواد نوربخش به سال ۱۳۵۱ توسط انتشارات خانقاه نعمت‌اللهی چاپ کرده است. انتشارات یلدا قلم در سال ۱۳۸۰ در چاپ دوم بدون هیچ تغییری این اثر را به انجام رسید. نوربخش در این کتاب، مطالب را با پیشگفتاری بسیار خلاصه شروع کرده و اذعان می‌دارد

پس از چاپ دو رساله تحفة العرفان و عبهر العاشقین، این دو رساله [رساله القدس و غلطات السالکین] را چاپ می‌کند. در این چاپ، مباحث مهم و ارزشمند دو اثر روزبهان مورد توجه قرار نگرفته است. ابتدا اینکه می‌توان نسخه‌هایی دیگر از این رساله دریافت کرد که در بهتر فهم شدن متن به ما کمک کند؛ دیگر اینکه شناخت روزبهان و تفسیری دیگر فهم از اندیشه‌های این عارف در آثار او بهتر به چشم می‌آید که می‌بایست در مقدمه‌ای مفصل‌تر بیان کرد. لغات و دشواری‌های متن و درک آن‌ها مهم است که در چاپ موجود بدان پرداخته نشده است. به همین منظور می‌توان هدف از این پژوهش را در ابتدا رفع کاستی‌های چاپ‌های قبل و پرداختن به تصحیح علمی و پژوهشانه دانست. می‌توان با نوشتن مقدمه‌ای متفاوت درباره روزبهان بقلی و نگاه به این دو رساله خاص در زمان ضرورت تصحیح متن را عنوان کرد. می‌توان با یافتن نسخه‌ای متأخرتر و نزدیک به زمان زندگی روزبهان که اساس مهم‌ترین رویکردهای نسخه‌شناسی است، علمی‌ترین و بهترین تصحیح را انجام داد. این امر در بهترین حالت، بهترین متن را برای درک اندیشه روزبهان به دست پژوهشگران می‌رساند که هدف نهایی این تحقیق است. قلم روزبهان که برگرفته از اندیشه‌های اوست، دشواری‌هایی دارد که درک معنای دوم آن بسیار مهم و تأثیرگذار است. تفسیر برخی جمله‌ها می‌تواند در شناخت روزبهان بقلی کمک شایانی داشته و در بررسی احوال و اندیشه‌های او برای آیندگان پژوهشی ارزشمند بر جای گذارد.

۲. بحث

روزبهان بقلی از جمله نامدارانی است که در حوزه عرفان و تصوف و شرح معارف صوفیه کمتر دیده شده است. شاید به دلیل دیرپایی اندیشه‌های او این شرایط به وجود آمده است. روزبهان مراتبی را به صورت رساله‌هایی تألیف کرده که همگی خاص خود اوست. بیشتر این آثار به زبان عربی تألیف شده و در بیشتر کتاب‌هایی که درباره زندگی این عارف بزرگ

نوشته‌اند ذکر شده است؛ هرچند پراکندگی و مغایرت‌هایی در آن‌ها به چشم می‌آید. شرط بر آن است که مسیر روشن شناخت آثار روزبهان بر پایه نسخه‌های تحفة اهل العرفان شرف‌الدین ابراهیم بن صدرالدین روزبهان ثانی و همچنین روح الجنان عبدالطیف بن صدرالدین ابی محمد روزبهان ثانی باشد، آن‌هم به دلیل نسبت قرابت و نزدیکی خانوادگی و تاریخی به شیخ به نظر قابل اعتمادترند. دیگر اینکه هر دو مؤلف در کتاب خود ذکر می‌کنند که درباره این آثار تحقیقاتی انجام داده‌اند؛ بنابراین مشخص است که برای ثبت آثار شیخ به تحقیقاتی دست زده‌اند تا حداقل همه آثار را بیابند. از سویی، توانمندی نسخه‌پژوه برجسته‌ای همچون محمدتقی دانش‌پژوه در بررسی و تألیف نسخه‌هایی از تحفة اهل العرفان از شرف‌الدین ابراهیم و روح الجنان از عبدالطیف شمس بر آن شدیم تا در نهایت بر اساس اصالت متن رفتار کنیم. برای نسخه‌شناسی این مقاله، اساس کار، کتاب تحفة اهل العرفان شرف‌الدین ابراهیم بن صدرالدین ابی محمد روزبهان ثانی و همچنین کتاب روح الجنان عبدالطیف بن صدرالدین ابی محمد روزبهان ثانی قرار گرفت.

۳. رساله القدس

از آثار فارسی شیخ که در عرفان و تصوف تألیف کرده، یکی رساله القدس است که در دوازده فصل و برای دوستداران خویش در ترکستان و خراسان نوشته است. این رساله در روح الجنان به نام الانس و روح القدس و در تحفة العرفان، الانس فی روح القدس آمده است. ماسینون معتقد است این کتاب همان رساله قدسیه شیخ روزبهان است، ولی چون تحفة العرفان و روح الجنان نام هر دو را جداگانه ذکر کرده‌اند، به گمان من دو کتاب می‌باشد (البته گویا کتاب روح الجنان به نظر ماسینون نرسیده است) به خصوص که در روح الجنان برگزیده‌ای از آن نیز آمده است (آریا، ۱۳۶۳: ۶۹).

در کتاب تحفة اهل العرفان روزبهان ثانی سبب تصنیف رساله القدس را این‌گونه بیان

می‌کند: «...^{*} ساختن این رساله را سبب آن بود که بزرگی بود از میردان شیخ که او را ابوالفرج خواندندی، مردی بازرگان بود... چنین حکایت کرد که سالی به ترکستان رفته بودم... روزی اهل شهر را دیدم که عزم جایی می‌کردند. از ایشان سؤال کردم که کجا می‌روند؟ جواب دادند ترکی است در این ولایت ما که دوازده سال است تا بر سنگی ایستاده است و... به کس سخن نمی‌گوید. به زیارت او می‌رویم... من با ایشان عزیمت زیارت آن بزرگ کردم. پس مرا گفت از کجایی؟ گفتم از فارس. گفت شیخ روزبهان را دیده‌ای؟ گفتم بلی من چاکر و مرید اویم. چون این بشنید از سنگ فرود آمد و چشم‌های من ببوسید و گفت: خنک چشم‌های تو که شیخ روزبهان را دیده است. چون به شیراز رسیدم... شرف دست‌بوسی دریافتم... شیخ مرا گفت ابوالفرج آن ترک دوست ما چون یافتی؟ فریاد از نهادم برآمد... بعد از مدتی عزم آن طرف داشتم... حال عرضه داشتم که مشایخ آن طرف چه اهل خراسان و چه ترکستان همه مشتاق حضرت تواند و خواهان سخن تو. شیخ این رساله بساخت من بدان طرف بردم» (نسخه ۴۰۲۰/۱ کتابخانه و موزه ملی ملک؛ شرف‌الدین ابراهیم روزبهان ثانی، ۱۳۴۹: ۲۵). روزبهان در مقدمه رساله القدس مطالبی زیبا درباره مراتب معرفت و ارتباط با خداوند بیان می‌کند. رسم معرفت را هم معرفت دانسته و عاشقانه بر خود واجب می‌داند که با مردان دایره ربوبیت در بحر توحید افتد و از روی تواضع کلماتی صادقانه به یاران خود بنویسد: «... از غایت سرگردانی بدان دلبران محتاج شدم تا در نهاد ما تصرفی کنند و ما را از ما بستانند تا چون ما نمایم همه ما نمایم. نه از شوخی نوشتن این کلامات و نه نیز محتاجم که در یاد شما باشم لیکن برادر ابوالفرج اقتراح چنین کرد و گفت باید که نوشته‌ای از نزد این درویش به ولایت شاهان خراسان و ترکستان برم تا فایده سفر و سکینه حضر باشد و خواست که تا از مقام مشایخ عشق فصلی دو سه بنویسم تا مریدان را موعظتی باشد و پیران را تذکراتی بود. تأمل کردم در اصول قوم که قانون آن چند علم است و معلوم چنین شد که مدار طریق سالکان حق به دوازده علم

است و بالله توفیق» (نسخه خطی شاهچراغ). آنگاه روزبهران فصل‌های دوازده‌گانه را در علم توحید و علم معرفت و علم حالت و علم معاملات و علم مکاشفه و مشاهده و در علم خطاب و علم سماع و علم وجد و علم معرفت ارواح و علم معرفت قلب و علم معرفت عقل و علم معرفت نفس عنوان کرده و سپس می‌گوید: «... و این علوم را علی‌حده هریکی اصلی است و فرعی، که از معرفت آن ناگزیر است و خلاصه این علم‌ها معرفت است بر مهلکات و منجیات که قانون و قواعد معرفت است و... انشاءالله تعالی» (همان). این رساله بیش از ده نسخه خاص و معتبر دارد که می‌توان با دریافت و بررسی آن‌ها به تصحیحی منقح‌تر و اصیل‌تر رسید.

۴. غلطات السالکین

اثر دیگری که در این فراز بدان پرداخته خواهد شد، *غلطات السالکین* است. این اثر رساله‌ای کوچک است درباره اشتباهات و خطاهایی که سالکان طریقت با آن روبه‌رو خواهند شد و روزبهران آن‌ها را یکجا ذکر کرده است. ماسینون می‌نویسد: «غلطات السالکین (منهاج؟ شد الازار نمره ۱۹) = کتاب النکات. نسخه خطی کتابخانه ملی پاریس ضمیمه فارسی به شماره ۱۸۵۱ از ورق ۱۴۸ به بعد» در ظهر این نسخه نوشته شده: *الرساله (کذا) النکات الصوفیه الروزبهانیه* (کربن و معین، ۱۳۸۳: ۷۶).

در این رساله سؤالاتی مطرح می‌شود که شیخ به آن‌ها پاسخ می‌دهد. روزبهران در ابتدای رساله می‌گوید: «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين رب تمم هذه مسائل سئلت عنه فی طریق اهل المعرفة و اجابها بتأييد الله عزوجل.» و بیان می‌دارد که مسائل و مشکلاتی که در راه اهل معرفت به وجود می‌آید و به صورت سؤالی مطرح می‌شود، دیده، بدان پرداخته و اجابت می‌نماید البته با تأیید خدای متعال. سپس در این رساله مواردی ذکر می‌شود که با عنوان «سئل عنه...» شروع می‌شود آنگاه خود شیخ به آن‌ها پاسخ می‌دهد. در این رساله، در

خصوص حقیقت کفر و طریق عاشقین و صحبت صادقین مباحثی مطرح شده و شیخ به زیبایی تمام، آن‌ها را پاسخ می‌گوید. سپس در مورد پیر و مرشد راه مطالبی را بیان می‌دارد: «... و پیر عارف نبود چون آفات را نشناخته باشد، آفات در آن کس باشد که از آفات رسته باشد، و اگرچه آفات بیش از ستاره آسمان و ریگ بیابان و قطره‌های باران و موی پشت جانوران است اما آنچه در قدر و سع باشد در آن کلماتی چند گفته آید که طالبان را فایده باشد انشاءالله تعالی.» آنگاه از غلط‌های این قوم مطالبی را بیان می‌کند که از آن جمله می‌توان خودرأی و معجب به نفس، نخواندن علم شریعت، آداب نگه نداشتن، رواتب و نوافل نگذاردن، سخن‌چین بودن و غلط‌هایی که در راه سالک به تعدد بیان می‌کند و راه‌های مقابله با آن را نام برد. سپس غلط‌هایی که در فروع دین برای سالکان راه وجود دارد، بیان داشته و در پایان غلط‌هایی را که در سیر منازل افتد، گفته است. این مهم ما را بر آن خواهد داشت تا با نگاهی به اساس نسخه‌های قابل اعتماد برای دستیابی به متنی که پس از شرح لغات و دشواری‌ها بتوان به منظور نهایی شیخ نزدیک‌تر شد.

۵. نسخه‌های رساله القدس

در روح الجنان به نام الانس و روح القدس و در تحفة العرفان، الانس فی روح القدس آمده است. ماسینون معتقد است این کتاب همان رساله قدسیه شیخ روزبهان است، ولی چون تحفة العرفان و روح الجنان نام هر دو را جداگانه ذکر کرده‌اند، به گمان من دو کتاب می‌باشد (البته گویا روح الجنان به نظر ماسینون نرسیده است) به‌خصوص که در روح الجنان برگزیده‌ای از آن نیز آمده است (آریا، ۱۳۶۳: ۶۹).

این رساله از آثاری است که در کتاب محمدتقی میر با عنوان الانس فی روح القدس بیان شده و در پراکنش بیان کرده است که احتمال می‌رود همان رساله القدس باشد. بعد دوباره در همان عنوان کتابی با نام رساله القدس یا رساله قدسیه نام آورده شده است. در کتاب غلامحسین ندیمی این نسخه با عنوان رساله القدس بیان شده است.

لازم به یادآوری است از آثار فارسی شیخ که در عرفان و تصوف تألیف کرده، یکی رساله‌القدس است که در دوازده فصل و برای دوستاناران خویش در ترکستان و خراسان نوشته است. و در کتاب *تحفة اهل العرفان* روزبهان ثانی سبب تصنیف رساله‌القدس را این‌گونه بیان می‌کند: «... ساختن این رساله را سبب آن بود که بزرگی بود از میردان شیخ که او را ابوالفرج خواندندی، مردی بازرگان بود... چنین حکایت کرد که سالی به ترکستان رفته بودم... روزی اهل شهر را دیدم که عزم جایی می‌کردند. از ایشان سؤال کردم که کجا می‌روند؟ جواب دادند ترکی است در این ولایت ما که دوازده سال است تا بر سنگی ایستاده است و... با کس سخن نمی‌گوید. به زیارت او می‌رویم... من با ایشان عزیمت زیارت آن بزرگ کردم. پس مرا گفت از کجایی؟ گفتم از فارس. گفت شیخ روزبهان را دیده‌ای؟ گفتم بلی من چاکر و مرید اویم. چون این بشنید از سنگ فرود آمد و چشم‌های من ببوسید و گفت: خنک چشم‌های تو که شیخ روزبهان را دیده است. چون به شیراز رسیدم... شرف دست‌بوسی دریافتم... شیخ مرا گفت ابوالفرج آن ترک دوست ما چون یافتی؟ فریاد از نهادم برآمد... بعد از مدتی عزم آن طرف داشتم... حال عرضه داشتم که مشایخ آن طرف چه اهل خراسان و چه ترکستان همه مشتاق حضرت تواند و خواهان سخن تو. شیخ این رساله بساخت من بدان طرف بردم (نسخه ۴۰۲۰/۱ کتابخانه و موزه ملی ملک؛ شرف‌الدین ابراهیم روزبهان ثانی، ۱۳۴۹: ۲۵).

نسخه‌های این رساله در فهرست‌های معتبری مانند فهرست نسخه‌های خطی ایران (فنخا) و یا دست‌نوشته‌های ایران (دنا) و یا فهرست‌های محلی به شرح زیر بیان شده است. برخی از آن نسخه‌ها قابل دسترس بودند که تهیه و از آن‌ها استفاده شد و برخی امکان دریافت آن‌ها وجود نداشت. از رساله‌القدس نسخه‌هایی در منابع و یافته‌ها به شرح زیر است: نسخه‌ای از آن در کتابخانه ملی پاریس ضمیمه فارسی شماره ۱۳۵۶، ضمن مجموعه‌ای از ورق ۱۶۰ تا ورق ۱۹۶ موجود است (بقلی، ۱۳۸۳: ۷۵).

نسخه کاملی در کتابخانه آقای سعید نفیسی در ضمن مجموعه بزرگی از رسائل صوفیه که تاریخ کتابت آن سنه ۱۰۲۴ هجری قمری است. این رساله در آن مجموعه دارای ۹۰ صفحه است به قطع خشتی (همان: ۷۵). این نسخه در دانشگاه تهران به شماره ۵۸۷۱/۱۳ تاریخ کتابت ۱۲۰۴ هجری قمری ثبت شده است.

نسخه دانشگاه تهران به شماره ۲۷۶۵/۱ بی تاریخ.

نسخه دانشگاه تهران به شماره ۳۸۲۳.

نسخه دانشگاه تهران به شماره ۸۴۹/۶ تاریخ کتابت ۸۷۷ هجری قمری.

نسخه کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ شیراز به شماره ۵۶۶/۲ تاریخ کتابت ۸۳۰ هجری قمری.

نسخه کتابخانه و موزه ملی ملک تهران به شماره ۴۰۲۰/۱ تاریخ کتابت ۱۰۱۵ هجری قمری.

نسخه کتابخانه و موزه ملی ملک تهران به شماره ۴۱۹۶/۱۴ تاریخ کتابت ۱۰۱۷ هجری قمری.

نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی تهران به شماره ۶۲۱/۲۱ بی تاریخ.

نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی تهران به شماره ۲/۱۵۳۸۰ بی تاریخ.

نسخه کتابخانه مدرسه نمازی خوی مجموعه ۹۶۳ تاریخ کتابت ۷۰۹ق. این نسخه نسخه ای منحصربه فرد است که توسط آقای علی صدراپی خویی در اختیار اینجانب قرار داده شد و به عنوان نسخه اساس در تصحیح خواهد بود (تصویر نسخه در پایان مقاله پیوست است).

کتابهایی که از این رساله به چاپ رسیده اند نیز به شرح زیر است:

- این رساله در حاشیه سبع الثمانی شیخ نجیب الدین رضای تبریزی در شیراز به سال ۱۳۴۲ قمری از صفحه ۳۴۴ تا ۳۹۲ چاپ شده است (بقلی، ۱۳۸۳: ۷۶).

- نوربخش، جواد، رساله القدس و غلطات السالکین، خانقاه نعمت‌اللہی، تهران، ۱۳۵۱، ۱۰۲ صفحه.
- نوربخش، جواد، رساله القدس و غلطات السالکین، ج ۲، یلدا قلم، تهران، ۱۳۸۱، ۱۱۱ صفحه.

۶. نسخه‌های غلطات السالکین

این رساله نیز از رساله‌هایی است که هم در تحفة العرفان و هم در روح الجنان و هم در بیشتر نسخه‌ها به همراه نسخه رساله القدس ذکر آن آمده است. ماسینون می‌نویسد: «غلطات السالکین (= منهاج؟ - شدر الازار نمره ۱۹) = کتاب النکات» (بقلی، ۱۳۸۳: ۷۶).

نسخه‌های این رساله هم در فهرست‌نامه‌های معتبری مانند فهرست نسخه‌های خطی ایران (فنخا) و یا دست‌نوشته‌های ایران (دنا) و یا فهرست‌های محلی با تعداد اندک بیان شده است. برخی از آن‌ها قابل دسترس بودند که تهیه و از آن‌ها استفاده شد و برخی دیگر هم امکان دریافتشان وجود نداشت. نسخه‌های یادشده زیر از رساله غلطات السالکین در منابع و یافته‌ها به شرح زیر است:

نسخه خطی کتابخانه ملی پاریس، ضمیمه فارسی به شماره ۱۸۵۱ از ورق ۱۴۸ الف به بعد، ظهر این نسخه نوشته شده: «الرساله (کذا) النکات الصوفیه الروزیهانیه» (کربن و معین، ۱۳۸۳: ۷۶).

نسخه کتابخانه و مرکز اسناد شاهچراغ شیراز به شماره ۵۶۶/۲ تاریخ کتابت ۸۳۰ هجری قمری.

نسخه خطی کتابخانه احمد ثالث، به شماره ۱۴۶۰.

نسخه خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، به شماره ۱۶۴۵۰/۴.

نسخه خطی در مجموعه رسائل خطی مشتمل بر حدود ۳۷ جلد کتاب عرفانی متعلق به کتابخانه خانقاه نعمت‌اللہی به سال ۸۱۷-۸۲۲ به خط اسعد بن احمد بن محمد الکاتب.

نسخه کتابخانه مدرسه نمازی خوی مجموعه ۹۶۳ تاریخ کتابت ۷۰۹ق. این نسخه نسخه ای منحصر به فرد است که توسط آقای علی صدرایی خویی در اختیار اینجانب قرار داده شد و به عنوان نسخه اساس در تصحیح مجدد خواهد بود.

کتاب‌هایی که از این رساله به چاپ رسیده به شرح زیر است:

• نوربخش، جواد، رساله القدس و غلطات السالکین، خانقاه نعمت‌اللهی، تهران، ۱۳۵۱، ۱۰۲ صفحه.

• نوربخش، جواد، رساله القدس و غلطات السالکین، ج ۲، یلدا قلم، تهران، ۱۳۸۱، ۱۱۱ صفحه.

• رعنا حسینی، کرامت، «غلطات السالکین»، سالنامه ایران زمین، دفتر بیست و پنجم، تهران، ۱۳۶۱، صفحه ۵۴ تا ۶۳ که از روی نسخه خانقاه نعمت‌اللهی واقع در مجموعه‌ای خطی تحریر شده در سال‌های ۸۱۳ تا ۸۲۲ ق تصحیح کرده است.

۷. نقد تصحیح نوربخش و ضرورت تصحیح مجدد

این گونه به نظر می‌آید که کامل‌ترین تصحیح چاپ شده از این دو رساله تا به امروز تصحیح محمدجواد نوربخش باشد. آن‌هم به خاطر اینکه احتمالاً هم نسخه‌های ایشان از سلامت بیشتری برخوردار بوده‌اند و هم اینکه کس دیگری به این دو رساله نپرداخته است. این تصحیح با دریافت سه نسخه از کتابخانه خانقاه نعمت‌اللهی انجام شده است. از مقدمه چنین به نظر می‌آید که نوربخش نسخه‌ها را در کنار داشته و برای یافتن آن‌ها به دشواری نیفتاده است. نسخه‌های یادشده توسط نوربخش به شرح زیر است:

نسخه الف: مجموعه رسائل خطی مشتمل بر حدود ۳۷ جلد کتاب عرفانی متعلق به کتابخانه خانقاه نعمت‌اللهی که در قرن نهم هجری (۸۱۷-۸۲۲) به خط اسعد بن احمد بن محمد الکاتب نگاشته شده است.

نسخه ب: در مجموعه‌ای خطی است که به سال ۸۷۷ هجری قمری به خط درویش علی بن ابو سعید الکحجی نوشته شده است. نوربخش می‌نویسد که این نسخه متعلق به کتابخانه ملی پاریس است و آقای دومیراس که دوستدار عرفان و دوست ماست فتوکپی آن را تهیه و به فقیر مرحمت کرد (نوربخش، ۱۳۸۱: مقدمه).

نسخه ج: که متعلق به کتابخانه خانقاه نعمت‌اللهی و بدون تاریخ است. نسخه د: در مجموعه‌ای بوده که باز هم متعلق به خانقاه نعمت‌اللهی است. به خط علی بن الحاج محمد بن مسعود به سال ۸۳۱ هجری کتابت شده است. به نظر ایشان این نسخه درست‌ترین نسخه است (همان: مقدمه).

نوربخش در پیش‌گفتار و در مورد رساله غلطات السالکین چنین می‌نگارد: «شاید در عهدی که شیخ می‌زیسته است مدعیانی در طریقت بوده‌اند که راه را از چاه نمی‌شناختند و بی‌پیر، خرقة‌پوش بوده و نام درویش را برای تأمین زندگی چندروزه دنیا دستاویز قرار می‌داده‌اند و انگیزه اصلی شیخ از تصنیف این رساله روشن ساختن اذهان نسبت به این واقعیت و بیان حقیقت و حالات و مقامات عرفا بوده است. لهذا شیخ اشتباه‌هایی را که پیران و مریدان ممکن است دانسته یا ندانسته مرتکب شوند ذکر می‌کند. باید گفت که چنین کاری مهم درخور توانایی چنان عارفی بزرگ بوده است» (همان: مقدمه).

نوربخش مشخصات کاملی از نسخه‌های یادشده تهیه نکرده است. اما به دلایلی خاص، امروزه امکان دسترسی به آن‌ها وجود ندارد. نوربخش برای نسخه‌یابی تلاشی نداشته یا اینکه به همان نسخه‌های در دسترس و در خانقاه اکتفا کرده است؛ بر همین اساس بیان می‌دارد که «از این رساله فقط یک نسخه خطی در اختیار فقیر بود و آن‌هم در مجموعه رسائلی بود که مشخصات آن تحت عنوان نسخه الف در بالا ذکر شد» (همان: مقدمه).

نکته دیگری که در مورد نسخه‌های یافت‌شده می‌توان گفت، این است که با توجه به نسخه‌بدل‌ها ذیل صفحه‌ها می‌توان به این نتیجه رسید که همه نسخه‌ها تقریباً از روی یک

نسخه واحد نوشته شده و فقط کاتب آن و شاید زمان کتابت متفاوت است، آنچنان است که تفاوت نسخه بدلها چندان به چشم نمی آید. از سویی به این نکته می توان اشاره کرد که همه آن نسخه ها در یک خانقاه بوده و شاید در سالهایی نزدیک به هم توسط مریدان متفاوت کتابت شده باشند. این امر با توجه به دقت نظر دوباره به نسخه بدلها دریافت می شود که بیشتر نسخه بدلها غلطهای املائی و یا بدفهمی های کاتب بوده است که آنها گاه اصل متن را دریافت نکرده اند. لازم به یادآوری است که تقریباً این اصل می تواند شاخصه بیشتر نسخه باشد اما در رابطه با نسخه های یافت شده توسط نوربخش می توان به این نتیجه رسید که ایشان با آن همه علم و کتاب شناسی بدون نیاز به این چنین نسخه بدلهایی هم می توانستند با دریافت یک نسخه اساس، این رساله را چاپ نمایند و بهترین کلمه ها و مناسب ترین آنها را در لفظ و معنا انتخاب و جایابی کنند. تلاش جواد نوربخش ستودنی است اما در نگاهی دیگرگونه می توان به صورت اجمالی و کلی، مشکلات تصحیح نوربخش را به دو دسته تقسیم کرد: اول اشتباهات تصحیح و دوم معایب تصحیح.

اشتباهات تصحیح عبارت اند از: افتادگی ها، کج خوانی ها، تکرار غلطهای کاتبان، اشکالات نگارشی و ویرایشی، اشتباهات تایپی و گاه خوانش مصحح و...؛ معایب تصحیح عبارت اند از: ارائه نسخه بدل های ناقص و کم ارزش، فقدان فهرست مطالب و تعلیقات مناسب، فقدان مقدمه ای کامل که زندگی و آثار روزبهان بقلی را به همراه توضیح کامل نسخه ها بیان کرده باشد؛ عدم توضیح مفصل در خصوص ویژگی های دو رساله مورد نظر؛ عدم معرفی نسخه های خطی به صورت کامل؛ عدم شرح آیات و احادیث و پرداختن به آنها و... همه و همه مواردی هستند که تصحیح مجدد و بازنگری این دو رساله با نسخه هایی متأخرتر را ضروری و قابل تأمل واجب و ضروری می نماید. بیان و توضیح بیشترین بسامد نقد ما در تصحیح مجدد بر اساس مهم ترین مؤلفه ها بدون در نظر گرفتن تقدم و تأخر انجام پذیرفته است:

الف. مبحث کج خوانی ها و نفهمیدن اشتباهات کاتبان و ضبط ناقص آنها می تواند یکی

از مهم‌ترین نیاز تصحیح مجدد باشد. برای نمونه می‌توان به مواردی از کج‌خوانی‌ها در خواندن کلمات در هر فصل اشاره کرد.

جدول ۱: چند مورد از کلماتی که بدفهمی‌های کاتب و یا خوانند بوده و نوربخش به آنها نپرداخته است.

صفحه	کلمه در نسخه تایی	نسخه بدل الف	نسخه بدل ب	نسخه بدل ج	نسخه بدل د
۲۱	ملبس	-	ملتبس	ملتبس	-
۲۳	فنا	فرا	-	-	-
۲۴	تخت	-	بحر	-	-
۲۷	ابتلا	-	-	-	ابتدا
۲۸	مشهور	مشهود	-	-	-
۳۰	متوف	هتوف	-	-	-
۳۱	مقتبس	-	-	-	مقبس
۳۲	بداند	ندانند	-	-	-
۳۷	به سوی	-	-	-	به سبوی
۳۹	واجد	واحد	واحد	-	واحد
۴۴	فقیر	فقر	-	فقر	فقر
۵۱	مربع	-	مرقع	-	-
۵۵	نموداریست	نموده ایست	-	نموده ایست	-
۵۹	تغیر	تغییر	-	-	-
۶۴	مطلع	-	-	مطالع	-
۶۸	در	بر	-	-	بر
۷۰	از ذات	-	ارادت	-	-
۷۷	هم چندان	-	-	-	همچنان
۸۰	مبهم	-	مهم	-	-
۸۶	متکبرش	منکرش	-	منکرش	-

ب. مورد دیگر که مشکلات نگارشی و ویرایشی و تکرار غلط‌های کاتبان است و گاه دریافت دقیق کلمه‌ای در جمله و یا نپرداختن به دقت ضبط نقطه‌ای که بالای حرف باشد یا پایین حرف در نسخه‌شناسی می‌تواند معنا و مفهوم اصل جمله را تغییر دهد. مصحح می‌توانست کار را برای تشخیص به خواننده نسپارد و اصل آن را یا در توضیحات و یا در قلاب برای درک بهتر خواننده بیان کند.

جدول ۲: غلط‌هایی که در تغییر معنای جمله بسیار مؤثر است.

صفحه	شماره نسخه بدل	کلمه ضبط شده	نسخه بدل با توجه به متن	توضیح بیشتر
۲۴	۱	خلیقت	خلیقت	خلیقت معنای خاصی ندارد.
۲۹	۲	سیرت	صورت	می‌تواند در جمله معنای دیگری را تداعی کند.
۳۲	۸	بداند	نداند	در معنای جمله می‌تواند تأثیر داشته باشد.
۳۶	۱	آن تمامی است	نا تمامی است	هرکدام می‌تواند معنایی دیگر داشته باشد.
۳۹	۱	واجد	واحد	
۴۳	۵	فقر	فقیر	
۴۷	۴	مشمّر	مستمر	در جمله، مستمر درست‌تر است.
۴۹	۱	نباشد	باشد	منظور جمله کاملاً متفاوت خواهد بود.
۵۱	۱	مربع	مربع	مربع در جمله معنایی ندارد، مربع درست است.
۵۳	۴	نشود	شود	به نظر شود هم درست‌تر است.
۵۴	۷	حلال	جلال	جلال درست‌تر است.
۵۶	۳	برهد	نرهد	
۵۷	۳	عبرت	غیرت	غیرت درست‌تر است.
۵۹	۳	عبرت	عشرت	با توجه به کلمه بعد عشرت درست‌تر است.
۵۹	۴	زفرت	فرقت	کلمه درست باید زفره باشد به معنای دخول نفس
۷۲	۵	قوتش	قولش	قولش با توجه به جمله درست‌تر است.
۷۹	۴	نخاس	نقاش	نقاش درست‌تر است.
۸۱	۶	قایل	قابل	قابل در معنی درست‌تر است.

پ. مورد دیگر اینکه نوریبخش به آن همه لغات و دشواری‌های متن نپرداخته است. در رساله *القدس* از مقدمه، لغات و دشواری‌هایی را می‌توان دید که چنانچه نتوان معانی آن‌ها را درک کرد، مسیر درک و دریافت اندیشه باطنی روزبهان به‌ویژه در این اثر متفاوت خواهد شد. از اینچنین جمله‌هایی می‌توان عباراتی هرچند کوتاه و کلماتی به‌اختصار بیان کرد که کلمه‌هایی با بار معنایی خاص هستند و گاه تعبیرات متفاوتی در جمله دارند؛ این کلمه و یا کلمات آنگاه که در جمله‌ای برای بیان خاص مراتب عرفانی در کنار هم قرار گرفته و با هم آمیخته می‌شوند، نیاز به تفسیرهای مفصل و ظریف عرفانی دارند. به همین منظور شناخت معنای خیلی از کلمات برای درک بهتر این رساله‌ها در تصحیح مجدد مهم و ضروری به نظر می‌آید. برخی کلمات غامض که در جمله‌های متعددی در این رساله به آن اشاره شده، به شرح زیر است:

«... زخمه اسرار نرد روح مقدسیان...»

... استغراق وجد بام عرش...»

... مقداح نعوت‌اند که در حرق محرقه صورت افتاده‌اند...»

... تجرید و سبیل مغازه تفرید منطمس...»

... افتراح کردن...»

... التباس...»

... دانه لآلی صمدیت...»

... سکر مسقط...»

... لمعات بروق جبروت...»

... زعقه و سهقه و سیران و طیران...»

... سرمدیت سطوات کبریا در سر فنا... و...»

ت. دیگر اینکه گاه مواردی نیاز به شرحی جداگانه دارد که باید از معانی و موارد مقرون به معارف عرفانی حتی در آثار دیگر روزبهان و یا عرفای دیگر کمک گرفت و نوریبخش به آن نپرداخته است. مواردی به شرح زیر برای مثال ذکر خواهد شد:

- «... و هیچ دویی در تنگنای توحید موجود نیست و نقصان نگیرد آنکه تمام عشق است و دویی نپذیرد آنکه یکرنگ خم تفرید است...» این جمله به مبحث جذبه‌های الهی و مجرد شدن از دنیای ناسوت اذعان دارد و باید بدان از همان منظر پرداخته و شرح شود.
- «... و حقایق توحید نه هر رهروی که راه رفت یافت، که سرّ توحید لباس ربوبیت است که جان جان بدان ملبس است تا واحد در واحد نشود سالک در عین عیان توحید نرسد...» این جمله اشاره به توحید ذوقی دارد و باید آن را تفسیر و شرح نمود.
- «... و چنانچه روح مقدس به دیدۀ الهی صفات قدوسی ببیند که الله تعالی مرئی است اگرچه در مکان نیست، هست ولیکن در عالم جان است و جان نه در مکان است...» این جمله اشاره به حدیث قرب نوافل (لا يزال العبد يتقرب الي بالنوافل...) دارد و باید آن را تفسیر و شرح کرد.
- «... و نشان بی‌نشان درست خویش است و شکسته دیگران درست دیگران است و شکسته خویش آداب از او برند و در سکر مسقط آداب است...» این جمله مبحث پارادوکس هستی و نیستی است در مرتبه ولایت و باید آن را تفسیر و شرح کرد.
- «... و اثر قدیم بدیشان بشناسد و روح ناطقه خود را بداند که از چیست و کیست و در کیست و با کیست و پیادگان حق در عالم صورت که رونده‌اند از مجلس اوامر و نواهی بشناسد و در آفاق صورت به کراکب اذکار و افکار جولان کند و...» این جمله اشاره به مبحث ملکوت کبری و عالم باطن انسانی دارد و باید آن را تفسیر و شرح کرد.
- «... و جناح روح مقدس از اثقال انسانی و شیطانی خفیف کند تا فوق العلا در هوای اسرار نزد نقاب قدس پرواز کند و از دریچه‌های ملکوت انوار جبروت بیند و...» این متن اشاره به همان حجاب جلال خداوند دارد و باید آن را تفسیر و شرح کرد. و همچنین از این دست که کم هم نیستند و برای رسیدن به ارزش واقعی متن باید آن‌ها را با استفاده از منابع غنی تفسیر و تعلیقاتی بر آن استوار کرد.

ث. دیگر آنکه بهتر است مراتب دوازده‌گانه عرفانی که روزبهان در رساله‌القدس آن‌ها را معرفی کرده، با توجه به زمان زندگی روزبهان بیان شود. این فصول در حقایق توحید و بیان معرفت و بیان حالات و بیان معاملات و بیان مکاشفات و مشاهدات و بیان خطاب و بیان سماع و بیان وجد و معرفت ارواح و معرفت قلب و معرفت عقل و معرفت نفس است، در دوره تاریخی و بنیادی که مبانی عرفان و تصوف در فارس آن زمان داشته، جای بحث دارد. درک این مراتب با توجه به اندیشه خاص روزبهان فقط از راه تفسیر عارفانه مراتب عرفانی او در دیگر آثار او مانند مشرب‌الارواح و... میسر خواهد بود که در تصحیح مجدد لازم و ضروری است.

ج. معنی آیات و احادیث را و معانی اشعار و مطالب عربی علاوه بر اینکه می‌تواند در درک بهتر منظور روزبهان کمک کند، نیاز علمی هر متن پژوهشی بوده و همچنین برای خوانش بهتر متن خواهد بود. در برخی موارد اضافاتی در آیه‌ها و احادیث وجود دارد که می‌توان با مراجعه به منابع اصیل به آن‌ها پرداخت. برای مثال می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

جدول ۳: دشواری‌های زبان عربی در متن که برای درک بهتر رساله نیاز به ترجمه دارد.

فصل کتاب	نیاز به ترجمه
مقدمه	«اليس الله ارواحهم... اذا يشاء قدير» «بای نواحی... لمقصدمكم نحو» «فنبتدی بحمدالله... رب تمم بالخیر» «الحمد الذی لم یزل لها... وسلم تسلیما کثیرا» و...
فصل اول	«... واعملوا و تیفوا انه لم یزل... هذا توحید العام» «... رب ورقان متوف... و هی ایضاء...»
فصل دوم	«... قد تجلت طوابع زهرات... من المیالک طرقی» و...
فصل چهارم	«... ان الکرام اذا... فی موضع الخشن» و...
فصل پنجم	«... ایها امنکح الثریا... اذا استقل یمان» و...
فصل ششم	«... ابکلی الشرق... مابالخد من خال» و...
فصل هفتم	«تغرب... کل عجیب» و...
فصل هشتم	«الا یا صبا... اعلی وجدی» و...
فصل دهم	«انا من اهوی... ابصرته ابصرتها»
فصل دوازدهم	«احب من... من عثراتی»

چ. اهمیت به علائم نگارشی و ویراستاری از مهم‌ترین عوامل تصحیح مجدد است. در مورد ویراستاری، مطالب باید مجدد بر اساس نسخه‌ها و از لحاظ موقعیت علائم نگارشی بررسی شود. گاهی مطلبی در رساله آورده شده که به نظر می‌رسد جمله تمام شده است، اما معنای نهایی مطلب با یک ویرگول متفاوت جلوه می‌کند که در بیشتر قسمت‌های نسخه چاپی رعایت نشده است. برای نمونه به چند جمله از کتاب چاپ شده به شرح جدول زیر اشاره شده است:

جدول ۴: تعداد محدودی از جملاتی که در ویراستاری مجدد می‌توان به معنای بهتری از آن رسید.

فصل	جمله چاپ شده	جمله ویراستاری شده
مقدمه	همه معزول‌اند بر در آستانه انس که قبله یکی است آنجا تا تو و خدایی خدای آن تو نیست.	همه معزول‌اند، بر در آستانه انس، که قبله یکی‌ست. آنجا تا تو و خدایی، خدای، آن تو نیست.
فصل اول	موجودات را در ربوبیت الله معدوم یابند از غلبات انوار قدم و چنانچه در قدم حق تعالی موجود بود و موجودات معدوم اکنون همچنان دانند.	موجودات را ربوبیت الله معدوم یابند، از غلبات انوار قدم، و چنانچه در قدم حق تعالی موجود بود و موجودات [آن] معدوم، اکنون هم چنان دانند.
فصل دوم	تا نه عاشق رعنا باشد که موحد استوار باشد که مبادی عشق بندگی اقتضاء کند و عظمت توحید خدایی اقتضا کند.	... تا نه، عاشق دعنا باشد، که موحد استوار باشد که مبادی عشق، بندگی اقتضاء کند؛ و عظمت توحید، خدایی اقتضاء کند و...
فصل چهارم	...به رسم عشق آی که آن گرانمایگی است اگر در غیر او نظر کنی در ورع کافری اگر با خودی مباحی محکوم خاطر باش تا عیشت خوش باشد...	به رسم عشق آی، که آن گرانمایگی است؛ اگر در غیر او نظر کنی در ورع کافری؛ اگر با خودی مباحی، محکوم خاطر باش، تا عیشت خوش باشد...

فصل ششم	...تا بدین جای است علم معارف وانگه سر و علم هر دو منقطع است بلی آنچه بیان از آن حلال است خطاب بر وفق احوال است...	... تا بدین جای استعلم معارف؛ وانگه سر و علم هر دو منقطع است؛ بلی آنچه بیان از آن حلال است، خطاب بر وفق احوال است...
فصل هشتم	... چون بانگ کنند گاه بمیراند گاه زنده کنند روح الامین حق‌اند که جانشان کسوت حق دارد به رموز و حقایق وجد شوخان را مستور کند و مستوران را شوخ کند...	... چون بانگ کنند، گاه بمیراند؛ گاه زنده کنند، روح الامین حق‌اند؛ که جانشان کسوت حق دارد، به رموز و حقایق وجد، شوخان را مستور کند و مستوران را شوخ کند...
فصل دهم	... و چنانچه در ملکوت حجاب است از تو تا دل که عرش روح است صد هزار حجاب است چون حواس و طبایع و عوارض و اخلاق و نفس وهوی...	... و چنانچه در ملکوت حجاب است، از تو تا دل، که عرش روح است صد هزار حجاب است، چون حواس و طبایع و عوارض و اخلاق و نفس و هوی و...
فصل دوازدهم	... بلی چنانکه عافیت را به صورتی بنمایند او را نیز به صورتی بنمایند و اگر نه او را صورتی نیست که آن دلخوش قومی است و هیچ کس از این ابتلا بیرون نشود که هر یکی را نفسی کافر است...	... بلی، چنانچه عافیت را به صورتی بنمایند، او را نیز به صورتی بنمایند؛ و اگر نه، او را صورتی نیست، که آن دلخوش قومی است؛ و هیچکس از این ابتلا بیرون نشود، که هر یکی را نفسی کافر است...

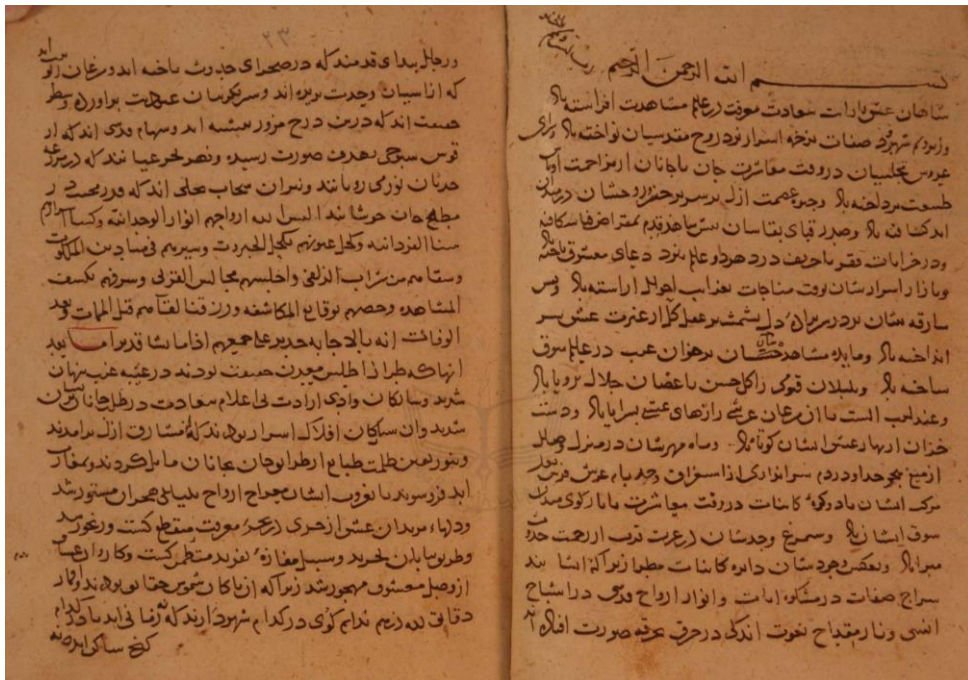
۸. نتیجه‌گیری

اگر متن را یک بار دیگر مطالعه کنیم، می‌توانیم به این نتیجه نزدیک‌تر شویم که نسخه‌های یادشده *رسالة القدس و غلطات السالکین* نیاز به بازنگری کلی دارند و نسخه‌ها باید مجدد تصحیح شود. بازنگری نسخه‌ها برای درک بهتر متن با دیدن نسخه‌هایی که از نظر اصالت و قدمت از اهمیت خاصی برخوردارند یکی از مهم‌ترین اهداف تصحیح مجدد است. زمان سپری‌شده از تصحیح و چاپ اول، خود گواهی بر این مدعاست که با گذشت زمان

قابلیت‌های نسخه‌های مهم، دوباره دیدن و خواندن آنهاست تا به زوایای مهم و تأثیرگذار زمانی بتوان پرداخت و تعریفی در زمان و مکان برای خواننده و نسل امروز، در جهت درک بهتر متن منتشر کرد. تصحیح دوباره رساله القدس و غلطات السالکین لازم و ضروری است زیرا:

۱. یافتن نسخه‌ای جدید که هم از نظر متن اصالت بیشتری داشته و هم از نظر تاریخی حداقل هشتاد سال به روزبهان نزدیک‌تر است و این خود دلیل مهم برای این مدعاست تا تصحیح مجدد صورت گیرد.
۲. نسخه جدیدی در دست نوریبخش نبوده است و همین اصل نیاز تصحیح مجدد نسخه ضروری به نظر می‌رسد تا با نسخه‌های بیشتر بتوان دقت در اصالت متن را دریافت کرد.
۳. مطالب اضافه شده و یا بدون دقت نظر در کتاب ثبت شده و درک آن دشوار بود که باید به آن‌ها پرداخته می‌شد. عواملی مانند کج‌خوانی‌ها و تکرار غلط‌های کاتبان در دوره‌های مختلف و گاه افتادگی‌ها نیاز تصحیح مجدد را ضروری خواهد کرد.
۴. لغات و دشواری‌های متن بسیار زیاد است و داشتن تعلیقات مناسب ضروری بوده که باید در تصحیح مجدد به آن پرداخته شود.
۵. روزبهان از منظر فکری خاصی برخوردار است که آشنایی با متن این عارف نیازمند تفاسیر خاص است و باید بیشتر جمله‌ها را با دریافت و توضیح کامل در شرح و تفسیر انجام داد.
۶. با توجه به مقابله برخی از مطالب و موارد ضبط‌شده در چاپ با نسخه‌ها تفاوت‌ها و مغایرت‌هایی را می‌توان دید که لزوم تصحیح دوباره رساله القدس و غلطات السالکین آشکار گردد.
۷. نگارنده بر آن است تا با بهره‌گیری از امکانات روز و دریافت نسخه‌های قدیمی‌تر و مقابله دقیق با استناد به نسخه اساس (نسخه مدرسه نمازی خوی) به تصحیح پژوهشانه و علمی‌تر دیگری بپردازد.

تصویر نسخه‌ی اساس

پی‌نوشت‌ها

* علامت... به معنی ادامه‌دار بودن جمله در متن اصلی است.

منابع

۱. آریا، غلامعلی (۱۳۶۳)، *شیخ شطاح روزبهان فسایی*، تهران: انتشارات روزبهان.
۲. ارنست، کارل (۱۳۷۷)، *روزبهان بقلی*، ترجمه‌ی مجدل‌الدین کیوانی، تهران: نشر مرکز.
۳. بقلی شیرازی، روزبهان (۱۳۷۴)، *عبر العاشقین و مقدمه‌ی فارسی و فرانسوی و ترجمه‌ی فصل اول به زبان فرانسوی هانری کربن و محمد معین*، چ ۳، تهران: انتشارات منوچهری.
۴. _____ (۱۳۸۳)، *تجربه‌ی عرفانی و شطح ولایت در تصوف ایرانی*، پرفسور کارل و

ارنست، ترجمه كورش ديوسالار، تهران: انتشارات اميركبير.

۵. — (۱۳۸۱)، رساله القدس و غلطات السالكين، جواد نوربخش، چ ۲، تهران: انتشارات يلدا قلم.

۶. رساله القدس، روزبهان بقلی شيرازى، نسخه خطی ۱۶۴۵۰/۵ كتابخانه آيت الله مرعشى نجفى، قم.

۷. رساله القدس، روزبهان بقلی شيرازى، نسخه خطی ۵۸۷۱/۱۳ كتابخانه دانشگاه تهران، تهران.

۸. نوربخش، جواد (۱۳۸۱)، رساله القدس و غلطات السالكين، چ ۲، تهران: انتشارات يلدا قلم.

